

UOT 94” 19/...”

**TURQUT ÖZALIN PREZİDENTLİYİ DÖVRÜNDƏ
ABŞ-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ: KÖRFƏZ MÜHARİBƏSİ****A.Z.ABBASOVA-QULİYEVA**
Bakı Dövlət Universiteti
aytanabbasova-quliyeva@bsu.edu.az

Amerika Birləşmiş Ştatlarının maraq dairəsinə daxil olan regionlarla və bu regionlarda açar rolunu oynayan dövlətlərlə münasibəti beynəlxalq münasibətlər tarixinin araşdırılması baxımından daim önəmli mövzulardan sayılmışdır. Bu baxımdan dünyanın ən qaynar nöqtələrindən sayılan Yaxın Şərq regionunda yerləşən və geosiyasi cəhətdən regionun ən vacib dövlətlərindən hesab olunan Türkiyə Cümhuriyyətinin ABŞ-la münasibətlərinin tədqiq edilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə Türkiyə Cümhuriyyətinin Körfəz müharibəsi illərində prezidenti olmuş, ABŞ-la hərbi-siyasi baxımdan yaxın münasibətlər qurmuş Turqut Özal dövrü araşdırılmışdır.

Yekunda Körfəz müharibəsindən sonra baş vermiş hadisələrin və XX əsrin 90-cı illərində ABŞ-ın təşəbbüsü ilə Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin sonrakı dövrlərdə doğurduğu mənfi nəticələri işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: Turqut Özal, Amerika Birləşmiş Ştatları, Türkiyə Cümhuriyyəti, Körfəz müharibəsi, “Tək adam siyasəti”

Türkiyə Cümhuriyyəti (TC) ilə Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) arasında hərbi-siyasi sahələrdə qarşılıqlı münasibətlərin tarixi çox əvvəllərə dayansa da, iki dövlət arasındakı strateji əməkdaşlıq məhz Soyuq müharibə illərinə təsadüf edir. Koreya müharibəsində ABŞ-ın yanında yer alan və savaşıyan Türkiyə bu addımı ilə Şimali Atlantika təşkilatına (NATO) üzv olur. Bununla yanaşı, XX əsrin 40-90-cı illərində Birləşmiş Ştatların SSRİ-yə qarşı həyata keçirdiyi çəkindirmə siyasətinin əsas aktoru sayılan Türkiyə, Yaxın Şərq regionunda Sovet təhlükəsinin yayılmasının qarşısını alan önəmli geostrateji müttəfiqə çevrilir.

Lakin Sovet Rusiyasının zəifləməsi və bu dövlətin ABŞ üçün əvvəlki kimi təhlükə kəsb etməməsi, 50 ildən çox davam edən Soyuq müharibənin başa çatması, Qərbi dünyasında əsaslı dəyişikliklərin baş verməsi və ABŞ-ın dünyanın əsas fəvqəlgücünə çevrilməsi yolunda addımlaması Türkiyəni bu ölkənin nəzərində bir qədər zəiflədir.

Dünyada bu cür təlatümlərin tüğyan etdiyi dövrdə Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti 1983-1989-cu illərdə 19-cu TC hökumətinin Baş naziri olmuş, Ana Vətən Partiyasının (ANAP) lideri Turqut Özal idi. Məhz T.Özalın Amerikapərəst siyasəti, hökuməti nəzərə almadan verdiyi qərarları, “telefon diplomatiyası”, Körfəz müharibəsindəki fəal iştirakı ilə TC-ni “qarışmama siyasəti”ndən “fəal xarici siyasət”ə yönəltməsi, müharibədən sonra kürd probleminin alovlanmasında, PKK terror təşkilatının daha da təşkilatmasında xüsusi rol oynamışdır.

“Telefon diplomatiyası” və ya “Tək adam siyasəti”. 1990-1991-ci illəri əhatə edən Körfəz böhranı və müharibəsi beynəlxalq münasibətlər sisteminə və Yaxın Şərqi regionunda əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu hadisəni ABŞ və TC-nin həm ayrı-ayrılıqda xarici siyasətlərində, həm də qarşılıqlı münasibətlərində dönüş nöqtəsi də hesab etmək olar.

Sovet Rusiyasının zəifləməsindən istifadə edən Birləşmiş Ştatlar İraqın 1990-cı ilin avqustunda təzminat bəhanəsi ilə Küveyti işğal etməsini dünyanın əsas geostrateji regionlarından birində - Yaxın Şərqdə qayda və təəhhüdləri maraqlarına uyğun olaraq nizamlamaq üçün fürsət bildi. İraqı məğlub etmək üçün ona əlbəttə ki, yenidən Türkiyənin dəstəyi lazım oldu.

Həm ABŞ, həm də türk analitikləri hər zaman Türkiyənin strateji əhəmiyyətindən bəhs edərkən onun yerləşdiyi ərazini əsas götürmüş, TC-nin Balkan, Şərqi Aralıq dənizi, Qafqaz və Körfəz bölgələrinin mərkəzində olmasına diqqət çəkmişlər [6, 84].

Ümumiyyətlə, Soyuq müharibədən sonra Türkiyə ABŞ-a nə üçün gərəkli dövlət idi?

1. “Axis od Evil” (“Şər oxu”) dövlətləri siyahısına daxil edilmiş İraq, İran və Suriya ilə sərhədi olan yeganə dövlət olduğu üçün;
2. Rusiya və İran kimi ölkələrə alternativ olaraq Asiyanın enerji qaynaqlarını dünya bazarına çıxaran körpü olduğu üçün;
3. Əhalisinin mütləq əksəriyyətinin müsəlman olmasına rəğmən sekulyar, demokratik və NATO-ya üzv strateji əhəmiyyətli dövlət olduğu üçün [4, 60].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ Türkiyəni Körfəz müharibəsinə daxil olmağa təşviq etmək üçün toxuculuq qvotalarını 50%-dək artırmışdı. [4, 62] Bu ABŞ tarixində ilk dəfə tətbiq edildiyi üçün Amerikan toxuculuq lobbisinin narazılığına səbəb olmuşdu. Lakin ticarətdə edilən bu güzəşt Türkiyənin İraq kimi ticarət mənbəyinin və neft boru kəmərinin itirilməsi ilə, habelə müharibədən sonrakı qeyri-stabillikdən aldığı iqtisadi zərbələrlə müqayisə edilə bilməzdi.

Türkiyə hökuməti Körfəz müharibəsində ABŞ-ın Ərəb dünyası ilə bağlı strateji maraqlarına qarışmamış və uzaqdan müşahidə etmişdir. Məsələn, 1980-1988-ci illəri əhatə edən İran-İraq müharibəsində neytral mövqe tutmuş və ərəb ölkələrinə münasibətdə ticarət və İslam dəyərlərini özündə cəmləyən vahid siyasət yürütmüşdür. Lakin bu siyasət İranın məhz sözügedən müharibədən sonra TC-yə qarşı münasibətinin mənfi aspektdə dəyişməsi, Küveytin işğalı və Suriya hökumətinin PKK terror təşkilatını dəstəkləməsindən sonra dəyişmişdi [8, 203].

Daha bir məqamı qeyd etmək lazımdır ki, Soyuq müharibədən sonra dünyada baş verən hadisələrin fonunda Türkiyə öz xarici siyasət prioritetlərini müəyyən etməyə bir növ məcbur qalmışdı. Həmin dövrdə TC-nin siyasi arenasında 2 əsas siyasi qrup mövcud idi:

Birinci qrup dövlət daxilində prezident T.Özalın rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərirdi. Bu qrup xarici siyasət prioritetini ya yeni yaranmış Türk dövlətlərinə, ya da Körfezdə baş verən hadisələrə (müharibəyə) yönəltmək istəyirdi.

İkinci qrup isə hərbi və bürokratik elita ilə əsas müxalifət partiyalarından ibarət olan ənənəvi xarici siyasət prioritetlərinin tərəfdarlarından ibarət idi [2, 113].

TC-nin, daha doğrusu prezident T.Özalın da Körfəz böhranı zamanı ABŞ-ı dəstəkləməsinin, bu baxımdan həm siyasi çevrəsini, həm ictimaiyyəti, həm də kütləvi informasiya vasitələrinin tənqidlərini gözə almasının səbəbləri var idi.

Bunu ilk öncə TC prezidentinin Amerikapərəst mövqeyi ilə əlaqələndirmək düzgün olardı. T.Özalın ABŞ-a pərəstişi ilə bağlı faktlar bəhs edilən dövrü analiz edən həm Türkiyə, həm də xarici tədqiqatçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır. Buna misal olaraq, XX əsrin 90-cı illərində Türkiyədə ABŞ-ın fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri vəzifəsində çalışmış Morton Abramoviçin "Turkey's Transformation and American Policy" adlı tədqiqatında qeyd etdiyi fikirlər və faktlar olduqca maraqlıdır. Keçmiş səfir TC prezidenti T.Özalın panel rəhbəri olduğu, 16 yanvar 1993-cü ildə Qazi Universitetində təşkil edilmiş "XXI əsrdə Türkiyənin gözləntiləri" adlı konfransda Özalın Amerika ilə bağlı söylədiyi fikirləri bu cür xatırlayır:

"...Özal ABŞ-a ilk gəlişini xatırladı və söylədi: "...50-ci illərin əvvəllərində gənc elektronika mühəndisləri olaraq mübadilə proqramı çərçivəsində Nyu-Yorka gəldik. Boyumuz 163 sm civarında, Anadoludan çıxma iki gənc idik. Biz hər zaman dədə-babalarımızdan Türkün dünyaya bədəl olduğunu öyrənmişdik. Orada gördüklərimizdən sonra isə düşündük ki, bəs indi necə olub ki, bizə görə aşağı saydığımız insanlar bu cür möhtəşəmlikləri yaratmış, bizim ölkəmiz isə bu qədər geri qalmışdı?!...." [1, 170-175].

Abramoviç ABŞ-ı bu qədər sevən, prezidentliyi boyunca Amerikan maraqlarını həmişə dəstəkləyən və ona yardım edən bu cür prezidentin dəfn mərasimində Birləşmiş Ştatların yüksək rütbəli şəxslərindən keçmiş xarici işlər naziri Ceyms Beykerdən başqa heç kimin iştirak etməməsini də təəssüflə qeyd etmişdir: "Özalın cənazəsində yüksək təbəqədən heç kəs gəlməmişdi. Hətta Türkiyə mətbuatında "...sevgili Amerikalı dostları onu yalnız buraxdı..." başlıqlı yazılar dərc edilmişdi. İllər sonra Klintonun şəxsən İordaniya kralı Hüseynin və Mərakeş kralı Həsənin cənazə mərasimlərində iştirak edəcəyini nəzərə alsaq, bu çox təəssüf doğurucu hal idi"?!...." [1, 176-177].

T.Özalın prezidentliyi dövründə müxalifətdə olan Doğru Yol Partiyasının (DYP) nümayəndəsi İrfan Dəmiralp 1990-cı ilin dekabrında Türkiyə Böyük Millət Məclisində (TBMM) çıxışı zamanı sözügedən dövr üçün ABŞ-TC münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: "...İki ölkə arasındakı sıx münasibətlərini tənqid etmiş və bildirmişdir: ..."

sibətlər 1948-ci il Marşal planı ilə başlamış və Türkiyə həmişə özünü “sadiq dost” kimi aparmışdır. 1950-1953-cü illərdə Türk əsgərinin Koreyadakı qəhrəmanlıqları yaddan çıxmış, 1964-cü ildə Conson məktubu və 1974-cü il Şimali Kipr Azadlıq Hərəkətindən sonra ölkəmizə qarşı embarqo tətbiq edilmişdir; buna baxmayaraq, ABŞ-ın ölkəmizə qarşı bu siyasəti tez unudulmuş və hər şeyə rəğmən ikitərəfli münasibətlər qorunub saxlanmışdır”. Dəmiralp Birləşmiş Ştatlarla əlaqələrin saxlanmalı olduğunu, lakin bunun ancaq “telefon diplomatiyası”ndan ibarət olmamalı olduğunu çıxışında israrla vurğulamışdır [12, 193].

Onu da qeyd edək ki, Conson məktubları məhz TC-nin Kipr siyasəti ilə bağlı olaraq tərtib edilmiş və burada qeyd olunmuşdur ki, Türkiyə Kipri işğal edəcəyi təqdirdə NATO TC-dən imtina edə bilər [1, 298]. Bu məktub, habelə ABŞ-ın TC əleyhinə hazırladığı, 1975-1978-ci illəri əhatə edən, yalnız 1979-cu il İran inqilabından və SSRİ-nin Əfqanıstanı işğal etməsindən sonra Vaşinqtonun yenidən Türkiyəyə ehtiyac duyması səbəbi ilə qüvvədən düşən embarqo siyasəti ABŞ-Türkiyə münasibətlərində əsas böhranlardan birincisi olmuşdur.

Dəmiralın çıxışında qeyd olunmuş “telefon diplomatiyası” termini həqiqətən də Körfəz müharibəsində istifadə olunmuş və ümumiyyətlə T.Özalın xarici siyasətinin əsasını təşkil edən faktorlardan birinə çevrilmişdir. Məhz buna görə bəzi mənbələrdə TC-nin Körfəz müharibəsi ilə bağlı siyasəti “tək adam siyasəti” və ya “Qərbyönümlü xarici siyasət” kimi qiymətləndirilmişdir [3, 759].

Körfəz müharibəsi dövründə TC-ABŞ münasibətləri. Türkiyə hökumətini Körfəz müharibəsi ilə bağlı əsas üç məsələ maraqlandırır:

1. TC koalisiya qüvvələrinə qoşulmaq üçün hərbi qüvvələrini Körfəzə göndərəcəkmi?
2. İraq-Türkiyə sərhədində İraq əleyhinə ikinci cəbhəni açacaqmı?
3. Koalisiya qüvvələrinə (xüsusilə də ABŞ-a) Şimali İraqı hədəfləmək üçün İncirlik bazasından istifadə etməyə icazə verəcəkmi?

Prezident T.Özala qalsa, o bu sualların hamısına müsbət cavab verərdi. Lakin bu dövrdə TC Konstitusiyasına görə prezidentin qanunvericilik səlahiyyətləri məhdud idi. Habelə TBMM-də Süleyman Dəmirəlin rəhbərlik etdiyi Doğru Yol Partiyası (DYP), Ərdal İnönünün başçılıq etdiyi Sosial demokrat Halkçı Partiya (SHP) və ən əsas keçmiş Xarici işlər naziri və ANAP-ın nümayəndəsi Məsut Yılmazın müxalif tutumu T.Özalı çətin vəziyyətə salmışdı. Bununla belə, T.Özal 1990-cı ilin sentyabrında yenidən təşkil edilmiş Parlamentdə ANAP-ın üstünlüyündən və Baş nazir Yıldırım Akbulutun zəifliyindən istifadə edərək Konstitusiyanın 92-ci maddəsinə qismən dəyişiklik edilməsinə nail olmuşdu. Beləliklə, İraqa qarşı müharibə elan edilməsi şərti istisna olmaqla, Türk Silahlı Qüvvələrinin (TSQ) ölkə xaricinə çıxması və xarici ölkə qüvvələrinin TC torpaqlarına gəlməsi hüquqları hökumətə həvalə olunmuşdur [5, 220-221].

Əlbəttə ki, Türkiyənin Körfəz müharibəsində iştirakı təkə prezidentin ABŞ-a pərəstişi ilə əlaqədar olmamışdır.

- T.Özal ilk növbədə TC-nin strateji əhəmiyyətini Qərb dövlətlərinin (xüsusilə də ABŞ-ın) gözündə yenidən bərpa etmək istəyirdi. O sübut etməyə çalışırdı ki, SSRİ təhlükəsi olmasa belə Türkiyə öz geosiyasi əhəmiyyətini hər zaman qorumuşdur.
- TC İslam radikalizminə qarşı çıxmaqla bu radikalizmin regionda əsas sponsoru olan İrana qarşı mübarizə etmiş olurdu və bununla da ABŞ-ın gözündə önəmli fiqura çevrilə bilirdi.
- Səddam Hüseyinin məğlub edilməsinə yardım edilməsi Qərb dövlətlərini Türkiyəni Avropa Birliyinə qəbul etməyə sövq edə bilirdi.
- T.Özal düşünürdü ki, ABŞ Səddam rejimini devirəcək və İraqda hakimiyyətə gələn yeni hökumət daha demokratik yönümlü olacaq. Bu isə öz növbəsində PKK hücumlarının qarşısını ala bilirdi. Onu da qeyd edək ki, Küveytin azad edilməsindən sonra TC prezidenti bununla bağlı C.U.H. Buşa təklifini etmiş, lakin sonuncu bu fikri qəbul etməmişdi [5, 223].

T.Özal ümid edirdi ki, müharibə bitdikdən sonra Körfəz ölkələri və Türkiyə hərbi-iqtisadi sahədə əməkdaşlıq edərək regionu özününküləşdirə bilirlər. Lakin region ölkələri bölünmüş və zəif vəziyyətdə olduqlarından Yaxın Şərqdə üstünlüyü ABŞ öz üzərinə götürmüş, hətta TC-ni də burada gedən proseslərdən uzaq tutmuşdu. Ümumiyyətlə, Körfəz müharibəsi bir çox aspektdən Türkiyənin ümidlərini doğrultmamışdır və onun mənfi təsirlərini məqalənin sonunda ümumiləşdirəcəyik.

T.Özalın Körfəz müharibəsi siyasətini müxalifət qədər bəyənməyən, hökumət daxilindəki qüvvələr də var idi. Sözügedən dövrdə TC-nin Xarici işlər naziri Əli Bozərin (11.10.1990), müdafiə naziri Safa Girayın (18.10.1990) və Baş Qərargah rəisi Nəciş Torumtayın (03.12.1990) istefaya getməsi bunun parlaq nümunəsi idi [7, 257]. Torumtay sonralar “Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye” adlı əsərində T.Özalın siyasətinə və Körfəz müharibəsinə müxalif mövqedə dayanmasının səbəblərini bu cür açıqlamışdır: “...Türkiyənin Şimali İraqa qarşı hərbi müdaxilə təşkil etməsi üçün hədəfi və cəbhə açması üçün ölkəmizin siyasi, habelə qonşu dövlətlə müharibəni vacib edəcək səbəbi olmalı idi. Bu məsələdə həm Atatürkün, həm də bəzi demokratik dövlətlərin də qeyd etdiyi kimi, “...Millətlər üçün həyati dərəcədə önəmi olmadıqca, müharibə cinayətdir. Çünki nəzərə almaq lazımdır ki, əsas hədəfə çatmaq üçün insanlar ölür və təbii sərvətləri əsirgəmədən xərclənir...” [10, 49].

Torumtayın hələ müharibənin ilk dövründə T.Özala Şimali İraqı (Kərkük və Mosul bölgələrinə) zəbt etmək istəyinin kürd problemini alovlandıracağını, Trakyada və Şərqi Anadoludakı hərbi qüvvələrin Şimali İraqa göndərilməsinin Kiprin müdafiəsini zəiflədəcəyini bildirməsi, sonuncunun isə bu fikirlərə məhəl qoymaması onun istefaya getməsinin əsas səbəbi olmuşdur [5, 108-118].

Beləliklə, bütün narazılıqlara, ölkə daxilindəki müxalif fikirlərə rəğmən, T.Özal Türkiyənin feilən olmasa belə, Körfəz müharibəsində ABŞ-ın yanında yer almasına nail oldu. Onun təşəbbüsü ilə TC ilk öncə BMT Təhlükəsizlik

Şurasının (TŞ) 1990-cı il avqustun 6-da qəbul etdiyi və İraqa qarşı embarqonun tətbiq edildiyi 661 sayılı qətnaməsini dəstəklədi; daha sonra avqustun 8-də Kərkük-Yumurtalıq neft boru kəmərinə bağladı [2, 115].

Onu da qeyd edək ki, hələ BMT TŞ qətnamə qəbul etməmişdən 1 gün öncə İraq baş nazirinin birinci müavini Taha Yasin Ramazan Ankaraya səfər etmiş və T.Özala S.Hüseynin iki istəyini çatdırmışdı:

1. Türkiyə sözügedən böhranda bitərəflik siyasətini qorusun.
2. BMT TŞ-nin qəbul edəcəyi iqtisadi embarqo qətnaməsinə uymasın və Kərkük-Yumurtalıq boru xəttini bağlamasın [11, 31].

Lakin Özal bu xahişi yerinə yetirmədi və daha da irəli gedərək ABŞ-ın digər istəklərinin reallaşdırılmasına nail olmağa çalışdı. Belə ki, Birləşmiş Ştatlar müharibə zamanı Türkiyədən:

1. TC-də yerləşən NATO hərbi-hava bazalarının İraqa qarşı hava hücumları zamanı istifadə edilməsini;
2. Səddam Hüseynin Küveyt cəbhəsində əsgər sayını azaltması üçün TC-nin İraqın Şimalına əsgər göndərməsini;
3. Səudiyyə Ərəbistanı Krallığında yerləşdirilən müttəfiq qoşunlarına yardım məqsədi ilə TC-nin buraya hərbi qüvvə göndərməsini istəmişdi [7, 255].

Beləliklə, TBMM 1990-cı ilin sentyabrında ölkə xaricinə əsgər göndərməsi və əcnəbi əsgərlərin ölkə ərazisində yerləşdirilməsi ilə bağlı qanunun qəbulundan sonra, 1991-ci ilin yanvarında NATO bazalarının müharibədə koalisiya qüvvələri tərəfindən istifadə olunması ilə bağlı qərar qəbul etmişdi [9, 543-544]. Bu qərar nəticəsində İncirlik hava bazası 1958-ci ildən bəri ilk dəfə qeyri-NATO əməliyyatlarında istifadə olunmağa başlamışdı. Bununla belə TSQ-nin kəskin etirazı sayəsində T.Özal ABŞ-ın üçüncü istəyini reallaşdırma bilməmişdi.

Körfəz müharibəsi zamanı Türkiyə tərəfindən ABŞ-ın xeyrinə həyata keçirilmiş ən önəmli addım İncirlik hava bazasının koalisiya qüvvələrinin ixtiyarına verilməsi idi. Amma 180 min Türk əsgərinin İraqın Şimalında yerləşdirilməsi və burada bir növ İraq əleyhinə ikinci cəbhənin açılması və nəticədə S.Hüseynin ordusunun 8 tımənini Şimal sərhədlərinin qorunması üçün Küveytdən geri çəkməsi müttəfiq qoşunların quruda İraqa qalib gəlməsinin ən önəmli səbəbi olmuşdur.

T.Özal hökuməti ABŞ-a kömək etməyin müqabilində əsas məsələ olaraq, İraqın ərazi bütövlüyünün qorunmasını və kürd dövlətinin yaradılmamasını ABŞ-ın qarşısına şərt olaraq qoymuşdu. O hələ müharibə ərəfəsində bildirmişdi ki, "...Biz İraqın ərazi bütövlüyünün qorunmasından yanayıq. Bu bizim [Körfəz müharibəsi] siyasətimizin təməl ruhudur. Bizim istəmədiyimiz bir vəziyyət yaradılmamalı, bir kürd dövləti qurulmamalıdır" [3, 775]. Əlbəttə ki, T.Özalin bu təvəqqəsi də ABŞ tərəfindən nəzərə alınmamış və Körfəz müharibəsi nəticəsində hələ uzun illər Türkiyəyə problem yaradacaq məsələlərin təməli qoyulmuşdur.

Yekun. Belə demək olarsa, Körfəz müharibəsinin həm havada, həm də quruda ABŞ-ın xeyrinə yekunlaşmasında, bunun nəticəsində dünyanın siyasi

mənzərəsinin ABŞ-ın xeyrinə dəyişməsində Türkiyənin payı çox böyük olmuş, o, bu proseslərdə bir növ açar rolunu oynamışdır. Lakin TC sözügedən müharibədən sonra heç də gözlədiyi kimi töfhələr əldə edə bilməmişdi. Əksinə müharibənin itkiləri töhfələrindən qat-qat çox olmuşdur. İraqın müharibədən öncə ticarətdə Türkiyənin AFR-dən sonrakı ikinci ortağı olmasını nəzərə alsaq, TC iqtisadiyyatının nə dərəcədə itkiyə məruz qalmasını təsəvvür etmək çətin deyil. Buna müharibədən sonra alovlanan kürd problemini də əlavə etsək, siyasi mənzərənin də Türkiyənin əleyhinə dəyişdiyini görmüş olarıq.

Beləliklə, T.Özal hökuməti Körfəz müharibəsindən sonra aşağıda qeyd olunmuş mənfi nəticələrlə üzləşmişdir:

- Cənub Şərqi Anadolu-Şimali İraq arasında ticarət çökmüşdü. Cənub Şərqi Anadolunun iqtisadiyyatının çökməsi, iş yerlərinin bağlanması və işsizlik Qərbə doğru köçü artırmış, habelə terroru gücləndirmişdi.
- Kərkük-Yumurtalık neft boru kəmərinin bağlanması neftin idxalındakı problemləri artırmışdı.
- Küveytin işğalından əvvəl neftin qiymətinin 1 bareli 16 ABŞ dolları olmuş, 1990-cu ilin oktyabrında isə bu rəqəm 37.4 ABŞ dollarına qalxmışdı. Bu müddətdə isə Türkiyənin neft idxalı səbəbi ilə neft fakturası böyümüşdü.
- Türkiyənin büdcə defisiti 180% artmış, inflyasiya isə 11% yüksəlmişdi.
- Şimali İraqda yaranmış qüvvə boşluğu nəticəsində TC kürd problemi ilə qarşı-qarşıya qalmışdı. Belə ki, Şimali İraq kürdlərinin S.Hüseynin zülmündən qaçaraq TC və İran sərhəddinə yerləşməsi, bu qaçqın köçünün qarşısının alınması məqsədilə Qərb dövlətləri tərəfindən “Uçuşun qadağan olunduğu zona”nın yaradılması və Türkiyə ərazisindən istifadə olunmaqla “Sükunəti təmin etmə Hərəkəti”nin həyata keçirilməsi nəticəsində İraq ərazisində kürd muxtariyyəti yaradılmışdı.
- PKK terror təşkilatının separatçı fəaliyyətini genişləndirməsi nəticəsində TC-nin onun qarşısını almaq üçün həyata keçirdiyi müdafiə xarakterli tədbirlər ölkəni Qərb dövlətlərinin tənqidlərinə məruz qoymuş, bu səbəbdən də Türkiyənin Avropa Birliyinə (AB) daxil olması bir qədər də çətinləşmişdi.

Beləliklə, Türkiyə Körfəz müharibəsinə dəstək olmaqla ABŞ-ın gözündə Soyuq müharibə illərindəki strateji etibarını geri qazanmışdı. Lakin bu müharibə həm Türkiyə, həm də Yaxın Şərq regionu üçün gələcək siyasi prosesləri müəyyən edən problemlərin başlanğıcını qoymuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abramowitz Morton. Turkey's Transformation and American Policy. New York: The Century Foundation Press, 2000, 298 p.
2. Altunışık Meliha Benli, Tür Özlem. Turkey: Challenges of continuity and change. London: Radledge Curzon, 2005, 174 p.
3. Bal İdris. 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası. Ankara: Ankara Global Araşdırmalar Merkezi,

- 2006, 1022 s.
4. Çakmak Cenap, Dinç Cengiz, Öztürk Ahmet. Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik. İstanbul: Nobel Yayın, 2011, 480 s.
 5. Hale William. Turkish Foreign Policy. 1774-2000. London: Frank Cass, 2000, 375 p.
 6. Martin Lenore G., Keridis Dimitris. The Future of Turkish Foreign Policy. Cambridge: The MIT Press, 2004, 354 p.
 7. Oran Baskın. Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 637 s.
 8. Radu Michael S. Dangerous Neighborhood: Contemporary Issues in Turkey's foreign Relations/ New Brunswick: Transaction Publishers, 2003, 240 p.
 9. Sönmezoğlu Faruk. II Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası. İstanbul: DER Yayınları, 2006, 840 s.
 10. Torumtay Necip. Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye. İstanbul: Doğan Yayın Holding, 1996, 147 s.
 11. Tuncer Hüner. Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, 157 s.
 12. Yenigün M.Cüneyt. Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika. Belgeler. Yorumlar. Ankara: Nobel Basım Evi, 2004, 563 s.

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ США И ТУРЦИИ ВО ВРЕМЯ ПРЕЗИДЕНТСТВА ТУРГУТА ОЗАЛА: ВОЙНА В ЗАЛИВЕ

А.З.АББАСОВА-КУЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Отношения Соединенных Штатов с интересующими регионами и странами, которые играют ключевую роль в этих регионах на разных этапах, всегда были одной из наиболее важных тем в изучении истории международных отношений. В этой связи большое значение имеет изучение двусторонних отношений между США и Турецкой Республикой, которая расположена на Ближнем Востоке, в одной из самых горячих точек мира и является одной из самых геополитически важных стран.

В статье рассматривается период Тургута Озала, который был президентом Турецкой Республики во время войны в Персидском заливе и установил тесные военно-политические отношения с Соединенными Штатами.

В заключение были выделены негативные последствия событий, которые произошли после войны в Персидском заливе, и результаты мер, предпринятых Турецкой Республикой по инициативе Соединенных Штатов в 90-х годах XX века.

Ключевые слова: Тургут Озал, Соединенные Штаты Америки, война в Персидском заливе, курдская проблема, «Политика Одного человека»

US-TURKISH RELATIONS DURING TURGUT OZAL'S PRESIDENCY: GULF WAR

A.Z.ABBASOVA-GULIYEVA

SUMMARY

The relationship of the United States with the regions of interest and the countries that play a key role in these regions in various stages has always been one of the most essential topics in the study of the history of international relations. In this regard, the study of bilateral relations between the U.S. and the Republic of Turkey that is located in the Middle East, one of the hottest spots of the world and which is one of the most geopolitically important countries possesses great importance.

The article examines the period of Turgut Ozal, who was the President of the Republic of Turkey during the Gulf War and established close military-political relations with the United States.

In conclusion, there have been highlighted the negative consequences of the events that took place after the Gulf War and the results of the measures, taken by the Republic of Turkey at the initiative of the United States in the 90s of the 20th century

Keywords: Turgut Ozal, The United States of America, The Republic of Turkey, Gulf War, "Politics of One Man"